

'Wees Aimabel', de Bamberg dynastie van goochelaars

Generaties I en II.

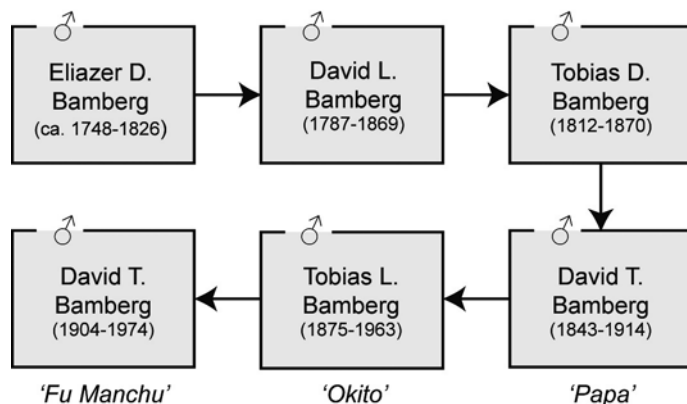
In 2003 verscheen een drietal artikelen in *Misjopge*, over de komiek Nathan Judels en zijn artistieke nazaten.¹ Nathan Judels was de overgrootvader van een van mijn achternaamgenoten. Judels en de zijnen vormden via familiebanden en vakgenoten een groot artistiek netwerk. De vraag rees met wie zij allemaal omgingen. Het waren er veel: we zien destijds bekende families zoals Kapper, Boas, Van Biene en Van Lier. De familie Bamberg sprong extra in het oog, omdat Judels al vroeg in de negentiende eeuw deel uitmaakte van een toneelgezelschap van kinderen, waarin de broers Tobias en Eduard Bamberg meespeelden. Hun vader David Leendert Bamberg had dat succesvolle groepje opgericht.

Harmen Snel ontrafelde allerlei verhalen over de oorsprong van de familie Bamberg, die hardnekkig in stand waren gebleven.² Uit nader onderzoek blijkt dat zulke verhalen mede door de familie zelf in stand werden gehouden, of zij die nu zelf geloofden of niet. De genealogische gegevens in dit artikel zijn beperkt, teneinde de tekst overzichtelijk te houden. In mijn website zal zulke informatie in detail worden opgenomen.³ De omvangrijke hoeveelheid wetenswaardigheden over dit geslacht is veel te groot om in dit bestek weer te geven. Het is de bedoeling om te zijner tijd een boek samen te stellen, waarin aan elk lid van deze uitgebreide artistieke familie recht gedaan kan worden. Hun belevenissen en talrijke anekdotes zijn de moeite waard om bewaard te blijven. Een voorschot op wie in deze afleveringen zullen worden voorgesteld. Het kunstenaarschap ging primair over op telkens weer de oudste zoon.

Generatie I - Eliazer David Bamberg (circa 1748-1826)

Eliazer werd in Amsterdam geboren en overleed daar op 18 november 1826. Van hem en zijn vrouw zijn vier dochters en twee zoons bekend. Harmen Snel toonde aan dat hij uit een familie stamde waarin weliswaar

De Grote Zes

werd gegoocheld, maar die ook aan de rand van de samenleving de boterham verdiende. Over Eliazer kan men echter vaststellen dat hij zichzelf en zijn gezin op het rechte spoor hield. Harmen Snel ontzenuwde veel van wat over Eliazer David werd verteld.⁴ Sommige nakomelingen hielden zulke overleveringen stevig in ere en ook de pers hield telkens opnieuw dergelijke ‘feiten’ in stand. Daarbij zullen zij zowel de Bambergen als andere journalisten braaf geciteerd hebben. Zo bleef een legende in stand. Maar Eliazer werd niet, zoals men beweerde, in Leiden geboren, zat niet bij de marine, verloor geen been door een explosie en liep niet rond met een houten been. En hij was zeker geen zoon van een zekere Jasper Bamberg, de alchemist. Zelf zal Eliazer een goochelaar in de marge zijn geweest. Dat hij toch enige bekendheid had blijkt wel uit opmerkingen van zijn oudste zoon, David Leendert. We kunnen hem gerust beschouwen als de stamvader van de goochelende Bambergen.

Generatie II - David Leendert Bamberg (1787-1869)

Met David Leendert Bamberg begon het professionele goochelen. Hij bezat ook de eigenschappen die iedere generatie werden doorgegeven aan de oudste zoon: vaardigheid, vindingrijkheid, welbespraaktheid, hard werken en beschaafd optreden, dat altijd weer door het publiek en de pers bijzonder werd gewaardeerd. Vandaar de titel van deze artikelreeks: *‘Wees Aimabel’*.⁵ David hanteerde – evenals zijn nakomelingen – meestal fraaie benamingen. We komen ze telkens weer tegen. *Mechanicus* en *prestidigitateur* zijn wel de meest voorkomende beroepstitels; qua trucs ziet men *tours d’adresse*...⁶ Hij werd door koning Willem I aangesteld

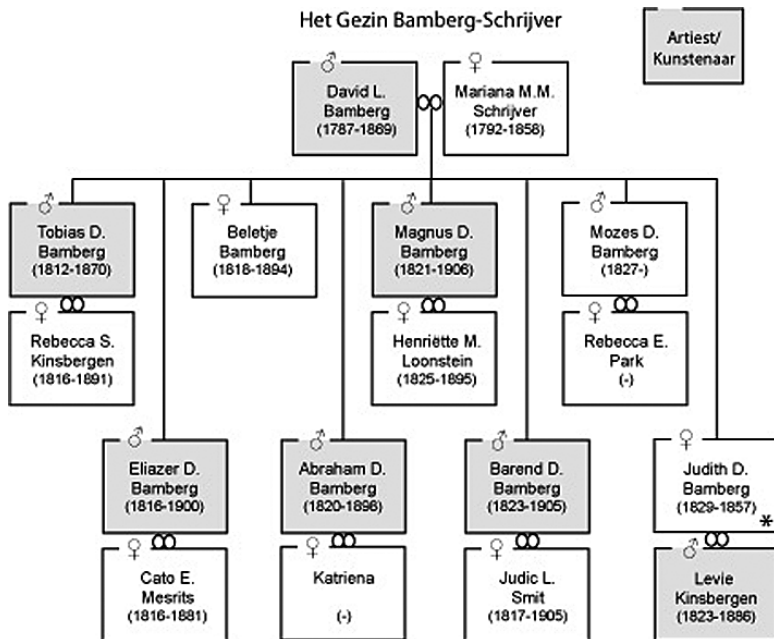
als hofmechanicus en bleef dat onder drie koningen. Die titel werd ook verleend aan Davids zoon en kleinzoon; van grootvader tot kleinzoon mocht men het koninklijk wapen voeren.

David was behalve goochelaar ook oprichter en leider van een groepje jongens en meisjes, die allerlei vormen van variété ten tonele brachten. Nathan Judels groeide bijvoorbeeld op te midden van die groep. David en zijn vrouw kregen acht volwassen geworden kinderen. Tobias volgde zijn vader op, maar ook Abraham en Barend werden begaafde goochelaars. Magnus werd toneelkapper en grimeur. Eduard werd – samen met Judels – misschien wel de meest bekende komiek in negentiende-eeuws Nederland. Beletje en Judic assisteerden hun vader vaak bij diens optredens.

David Leendert Bamberg.

Vanaf 1804 tekende het begin van Davids loopbaan zich helder af, maar voor die tijd zal hij zijn vader hebben geassisteerd. De oudste gevonden advertentie dateert uit 1812.⁷ De Franse taal speelde nog een grote rol in ons land en de annonce was mede in die taal opgesteld. Davids grote aantallen advertenties verschijnen decennialang door nagenoeg het gehele land. Men speelde tijdens kermissen, aanvankelijk in koffiehuisen. Je kon bij hem ook lessen volgen, gezelschappen en sociëteiten konden hem inhuren en tegen betaling kon je zijn ‘schone verzameling’ mechanische instrumenten bezichtigen. Maar steeds vaker kon men hem ook bewonderen in concertzalen en dergelijke. Zijn komst werd dan ook aangekondigd via aanplakbiljetten en strooifolders. Soms bleef hij wekenlang in dezelfde plaats optreden.

Dat zijn vader Eliazer bekend was blijkt wanneer David zich in 1816 in Den Haag aankondigt als de 'oudste zoon'. Naast *tours d'adresse en mechanica*, was David Eliazer eveneens buikspreker. Vanaf 1818 – of misschien al eerder – bezocht de koninklijke familie zijn voorstellingen en dat zou heel wat vaker gebeuren. Ook Davids nazaten traden regelmatig voor hen op. Hij durfde zich dan te *'vleijen Hoogstdeszelfs goedkeuring te hebben verworven'*. Intussen trad hij ook in steden zoals Brussel op. Zoon Tobias, thuis in vele talen, vertelde dat ook zijn vader en opa Frans, Duits, Engels en Nederlands spraken. Daarom konden zij in 'hoge kringen' hun verhalen afsteken.

De concurrentie was groot en nam in de decennia daarna alleen nog maar toe. David duldde trouwens geen mededinger naast zich. Hij beklagde zich in 1822 luid over oneerlijke concurrentie en loofde geld uit als iemand bewijzen kon, dat een *soi-disant Maju*, die eigenlijk Meijer Kinsbergen heette, voor de koninklijke familie had gespeeld en een gouden medaille gekregen had.⁸ Hij plaatste zelfs een brief in de kranten, waarin hij de degens met hem kruiste.⁹ Het werd niet de laatste keer dat hij publiekelijk mededingers aanklaagde.

David en zijn nazaten dokterden altijd weer opnieuw aan hun trucs en de gebruikte mechanieken. Met regelmaat adverteerden zij vol trots daar-mee. In 1824 bracht David ook gedresseerde kanarievogels en

* * D. L. BAMBERG, encouragé par la présence d'une grande quantité d'Amateurs, qui ont assisté à sa Première Représentation, à l'honneur d'avertir qu'il donnera une Seconde Représentation de ses pièces MECANQUES et TOURS D'ADRESSE, Jeudi 23 de ce mois, à sept heures du soir précises, à la Salle de la Veuve Kroese, au Kipstraat, N°. 368 et 374. Cette représentation fera tout à fait différence de la première. Il fera tout ce qui dépendra de lui pour rendre cette séance une des plus amusantes et curieuses.

Aankondiging optreden in de zaal van weduwe Kroese in de Kipstraat. Annonce, 31 januari 1812.

* * D. L. BAMBERG, aangemoedigd door de tegenwoordigheid van een groot aantal Liefhebbers, heeft de eer te berigten, dat hy aanstaande Donderdag den 23 dezer, des avonds ten 7 uren precies, op de Zaal van de Wed. Kroese, op de Kipstraat, No. 368 en 374, zal geven eene Tweede Représentatie van zyne Kunsten in de MECHANICA en TOURS d'ADRESSE. Deze Représentatie zal geheel van de vorige verschillende zyn; en hy zal alles aanwenden om dezelve zoo aangenaam en voldoende te maken als mooglyk is.

mimique-plastique oftewel 'Naarbootsing van zeer uiteenlopende Karakters en Hartstogten' ten uitvoer. Hij en zijn nazaten hadden tot in de twintigste eeuw veel succes met het imiteren van beroemde figuren en lachwekkende karakters.

Vanaf het voorjaar trad David vooral op tijdens kermissen en volksfeesten, maar gedurende de wintermaanden was hij in Amsterdam – en daarbuiten – in te huren voor soirées en evenementen. Vaak associeerde hij zich met andere kunstenaars, zodat koorddansen, harlekinades, marionetten, enz., die dan ook op het programma stonden. Rond 1825 begonnen zijn oudere zoontjes met hem op te treden. Tobias was twaalf jaar, Eduard ruim acht. Tobias goochelde al gauw op hoog niveau; Eduard werd toen al bejubeld vanwege zijn prachtige zangstem en het declameren van verzen. David verrichtte ook 'op afschuwelijke wijze' kopafsnijding van zijn zoontje, maar *'de dames behoeven geen de minste vrees te hebben'*.

Vanaf 1827 was sprake van Davids 'Schouwburg van Jonge Élèves', bestaande uit kinderen van negen tot twaalf jaar. Nathan Judels en Tobias en Eduard Bamberg maakten er deel van uit. Zij voerden vaudevilles ten tonele en *"nimmer werd dit kunsttalent door zulke jonge élèves vertoond, zoowel door liefelijkheid der stemmen, als in het juiste en komieke uitvoeren der stukken"*. In Den Haag liet Prinses Marianne *"de jongeheer Eduard Bamberg verzoeken om het slotcouplet nog eens te zingen, waaraan de jongeheer zonder de minste beschroomdheid heeft voldaan"*.

David had aanvankelijk geen eigen ruimte om op te treden, maar vanaf 1828 adverteerde hij met zijn 'jonge tooneelstukken' en goochelen, in zijn tent *"ingericht met verhoogd toneel, nieuw vervaardigde*

decoratiën en ruime zitplaatsen, ten einde een beschaafd Publiek te kunnen ontvangen". De logistieke inspanningen moeten groot zijn geweest. Veel uitrusting werd per schuit naar de bestemde plaatsen overgebracht en de groep kinderen moest worden vervoerd. Zo zien we dat een optreden te Arnhem was verhinderd door de onmogelijke overvaart van de rivier vanwege het weer. En in 1837 moest een voorstelling worden uitgesteld *"door buitengewone tegenspoed, veroorzaakt door vastraking van het Transportschip der Tent op de reis van Vlissingen naar Middelburg"*.

David Eliazer Bamberg was een van de eersten die tijdens de Belgische Oorlog voor de soldaten te velde ontspanning verzorgde. Maar ook in die jaren gaf hij, op Het Loo, *"in tegenwoordigheid van Hunne Majesteiten en de verdere Vorstelijke familie, een representatie van zijn mechanieke proeven, bij welke gelegenheid enige dichtregelen door denzelfen aan de jonge Prins zijn overhandigd. De heer Bamberg heeft de goedkeuring der Vorstelijke familie in ruime mate mogen wegdragen"*. Ook buitenlandse vorstelijke personen behoorden tot zijn toehoorders. In Den Haag regelde hij voor 18.000 gulden de toebereidselen van de feesten ter gelegenheid van het huwelijk van Prinses Marianne met Prins Albert van Pruisen. Enkele malen doneerde David een deel van zijn opbrengst ten behoeve van gewonde strijders. Hij trad op in de Vesting Breda, het Legerkamp Reijen en forten bij Antwerpen. Zoontje Eduard reciteerde daar Vaderlandse verzen en zong *'zeer schone'* nieuwe Vaderlandse coupletten, waarna vader en zoon mimische en plastische voorstellingen gaven. Eduard zou zijn vader lange tijd begeleiden.

In 1834 verleende Koning Willem I aan David Bamberg de titel van *'mechanieke kunstenaar aan het hof'*. Vanaf dat moment noemde hij zichzelf *'hofmechanicus'*. Onder het koninklijk wapen adverteerde hij door het hele land. Sommige annonces waren zeer uitgebreid; samenwerkingen, verwijzing naar optredens voor het hof en telkens weer nieuwe elementen, zoals heldere verlichting door kaarsen in zijn tent (later vervangen door gasverlichting) en nieuw door hem ontworpen trucs, zoals *'het ei in de hoed'*. Hij gaf ook voorstellingen met telkens weer nieuwe benamingen, zoals *fantasmagorie* ('geestverschijning' met behulp van de toverlantaarn). Steeds vaker had hij ook de leiding over volksvermakelijkheden, waar men deed aan mastklimmen, wedlopen,

illuminaties, toneelvertoningen, poppenkasten, ronsebonsen, luchtsprongen, zaklopen, enz.

Nog rond 1837 adverteerde hij in Den Haag in het Frans, zeer waarschijnlijk gericht tot de diplomatie. Ook ontving hij in dat jaar Nederlandse vorsten: David Bamberg presenteerde Egyptische Toverkunst in zijn Schouwburgtent op Het Plein, in aanwezigheid van de Zonen van de Prins van Oranje en Prinses Sophia, *“benevens een zeer talrijk geciviliseerd publiek”*. Een jaar later woonden Albert van Pruisen en dochter Prinses Charlotte *“een buitengewoon luisterrijke voorstelling”* in de schouwburg van Bamberg bij.

De hoofdafsnijding bleef een trekpleister en rond 1839 zien we ook dochters van David als willig slachtoffer. Hij sneed bij zijn dochttertje met een houten sabel haar hoofd af. Dat hoofd ging van hand tot hand en hij plaatste het weer terug. In dit geval was het Judic, zijn jongste. Gelukkig werd dat *“koddig voorgesteld en bracht de lachspieren in werking”*. Men vond haar een lief meisje, *“dat op een kinderlijke en aardige wijze enige dichtregels voordroeg”*. Judic's oudere zus Elisabeth (Beletje) deed ook regelmatig mee. Zoon Tobias bracht later, *“gekleed in een prachtig Grieks costuum en ontblote armen”* de act *‘La suspension éthérée’*, waarbij hij zijn zus, ‘de jonge jufvrouw’ Elisabeth Bamberg, liet zweven. Bamberg senior maakte haar jongere zus vanaf een ongedekte tafel voor de ogen van het publiek onzichtbaar. Nog later beklommen ook Davids kleinkinderen soms het podium. Dat alles op een tribune in de tent, *“geschilderd door een voornaam schilder van Parijs’, met een ‘welbezet’ orkest, nette en zindelijke costumes, schitterende verlichting, ruime en gemakkelijke zitplaatsen, beleefde behandeling”*.

David was in 1840 al wat ouder, maar tot aan zijn dood werd hij geroemd omdat hij, niettegenstaande zijn klimmende jaren, even behendig bleef als vroeger: *“schoon zijn jaren klimmen en zijn haren grijzen, is hij nog met jeugdig vuur en jeugdige kracht bezielde, onder het uitvoeren zijner verbazingwekkende mechanische proeven en goocheltoeren, die hem dan ook de uitbundigste toejuichingen deden oogsten”*.

In 1841 zien we hem optreden met het *‘Théâtre de la Gaieté et des Variétés’*, onder zijn directie en die van de eerder genoemde Maju Kinsbergen, zijn vroegere ‘tegenstander’. Een aria uit een opera werd gezongen door zoon Eduard, die overigens vaak optrad als de eerste komiek. Zoon Tobias goochelde regelmatig mee. David toerde in die jaren

nog altijd met zijn *'Jonge Nederduitse Tooneelstukken'*. In 1843 trad hij in Den Haag weer eens op in het paleis voor de koning en de koningin en verdere vorstelijke familie. Over zulke optredens werden vaak grappige anekdotes en de interacties tussen vorst en artiest vermeld, beginnende bij zijn tournees tijdens veldtochten tegen België. In 1844 kon men kijken naar *'Het Betooverd Paleis van Peking'*, waarin David optrad in de kleding van een jongleur en in die van *'Persiaansch tovenaars'*. Vaak stonden de schouwburgtenten van de kunstenaars op de kermis naast elkaar, zoals die van Judels, Kinsbergen en van vader Bamberg en zoon Tobias.

Een enkele maal trad David op in het buitenland, zoals in 1844, toen hij Breda en Bergen op Zoom bezocht alvorens door te reizen naar België en Frankrijk. En in 1855 zou hij een kunstreis naar Duitslands hoofdsteden maken, maar die moest wegens privéomstandigheden worden afgezegd. Soms had men pech, zoals in 1852, toen in Nijmegen in de tent van Bamberg, door talrijk publiek geheel gevuld, een vloerbalk ontzette raakte, waardoor verscheidene andere balken braken. In diezelfde stad verloor David bijna het leven. Toen hij aan de Waal zijn spullen van een stoomboot kwam ophalen struikelde hij over de touwen en viel voorover in de rivier. Het lukte de stuurman hem met een haak te redden, waarvoor David later per annonce uitvoerig bedankte. Bijna het voortijdig einde van een dynastie.

David was, evenals Nathan Judels en andere familieleden, al vanaf vroeg in de negentiende eeuw vrijmetselaar. Zijn achterkleinzoon 'Okito' was dat nog in de USA. Net zoals zijn nazaten vierde hij zijn jubilea met grote benefietvoorstellingen. In oktober 1856 vond zijn vijftigjarig jubileum plaats, waarbij hij zich erop beroemde dat hij op zeventigjarige ouderdom *"de kracht en de vlugheid van vroegere leeftijd nog niet verloren had"*. Zijn bewonderaars waren dat zeer met hem eens: *"Hij schijnt ook de kunst te bezitten om niet oud te worden"*. In 1859 bezat hij samen met zoon Tobias het *'Nationaal Toverpaleis'*, een tent, waarin hij *"nog nooit geziene kunstverrichtingen en exercitiën"* vertoonde. In 1860 gaf David een voorstelling aan H.M. de koningin en haar genodigden, bij het kinderbal voor Prins Alexander.

Intussen was een kleinzoon groot genoeg om regelmatig op het toneel te verschijnen. *"De jongeheer Maurits Bamberg, vijf jaar, zal met zijn grootvader enige mimische en plastische karakterschetsen voorstellen"*. Ook zijn hoofd moest vaak aan de (houten) sabel geloven: *"het hoofdje*

werd op zijn schoot geplaatst, terwijl de kleine Maurits met een kam het haar friseert. Daarna wordt hem het hoofdje afgenomen en weer op de romp gezet". De jongen oogstte vele toejuichingen, maar na de dood van zijn opa kwam hij niet meer publiekelijk in beeld.

David bleef tot op hoge leeftijd optreden, ook buiten Amsterdam. In 1868 gaf hij nog voorstellingen op hoog niveau. *"Het heeft Z.M. de Koning en de verdere Vorstelijke Familie behaagd deze zeldzame voorstelling met Hoogstdezelfver deelneming te vereren"*. Steeds bleef hij zichzelf en zijn kleinzoontje in advertenties aanbevelen voor soirées en privépartijen. In die tijd woonde hij boven de *Salon des Variétés 'der Heren Boas en Judels'* in de Paardenstraat. De nagenoeg laatste annonce verscheen op 15 augustus 1868 in Rotterdam, toen hij daar nog eens met zijn tent verscheen: *"De nestor onzer kermisreizigers die ieder zich nog uit zijn kindsheid herinnert heeft gedurende zijn hele lange leven zijn gunstige naam weten te behouden. Sommige van zijn toeren zijn onnavolgbaar gebleken"*.

Op 29 januari 1869 kwam een einde aan het leven van deze hofartiest, een titel die door twee koningen na Willem I werd herbevestigd. Zoon Tobias was inmiddels al zo goed bekend dat hij zich na zijn vaders dood hofmechanicus mocht noemen, waarover meer in de volgende aflevering. De kranten stonden vol van Davids overlijden, zoals met: *"Bamberg! Welk*

Nederlander heeft dien ouden, vluggen kunstenaar op mechanisch gebied niet gekend? [] Wij zouden meenen aan onzen pligt te kort te doen, wanneer wij niet met een woord van hulde het leven van dien vermaarden goochelaar herdachten, van dien ouden Bamberg, die ons zoo vaak aangenaam bezig hield en die jong en oud om zijn vernuft en kunst wist tot zich te trekken." Men roemde hem om zijn *'braaf karakter'*.

De Rotterdamsche Kermis.

Theater van den Hof-Mechanicus Bamberg.

De nestor onzer kermis-reizigers is de hof-mechanicus BAMBERG, dien ieder zich nog uit zijne kindsheid herinnert. BAMBERG heeft ook dit jaar de Rotterdamsche kermis niet vergeten; hij staat met zijne tent in de Jonker Fransstraat, en zijne voorstellingen verdienen een druk bezoek. Zelf is hij, trots zijn hoogen ouderdom, nog altijd met jeugdigen ijver werkzaam; zijne behendigheid als goochelaar en zijne onuitputtelijke vindingkracht geven hem nog volle aanspraak op den naam van meester in de kunst. Geslachten en geslachten zijn voorbijgegaan sedert BAMBERG als Nederlandsch goochelaar zich een naam maakte, en altijd heeft hij dien gunstigen naam met glans staande gehouden en zich de eer waardig gemaakt van den titel van hof-mechanicus te rogen voeren. Tal van buitenlandsche goochelaars zijn hier te lande opgetreden, maar sommige toeren van BAMBERG — bijv. de beroemde toer van het eijerleggen — zijn onnavolgbaar gebleken.

Wij hopen, dat de heer BAMBERG zich op deze kermis in een druk bezoek verheugen mag. Hij verdient dat. Zijne voorstellingen zijn amusant en onderhoudend. Een goed gezelschap acrobaten en gymnastikers wisselt de goocheltoeren af en geeft aan de toeschouwers alle reden tot tevredenheid.

BAMBERG was steeds een kindervriend; hij weet zijne voorstellingen steeds aantrekkelijk te maken voor de jeugd met eene liefde, die zijn hart eer aandoet. Voor groot en klein verdient dus zijn theater de meeste aanbeveling. Niemand mag het onbezocht laten, al ware het maar alleen om een blijk te geven van sympathie aan den Nederlandschen kunstenaar, die op roo hoogen leeftijd met lust en ijver werkzaam is voor zich en de zijnen.

Rotterdamsche Kermis. Annonce, 15 augustus 1868.

Een opgewekt, vrolijk en onderhoudend mens die zijn publiek aan de praat hield, zodat zij niet merkten hoe ze bij de neus genomen werden.

De ruimte laat niet toe David Leendert Bamberg volledig recht te doen, maar hopelijk krijgt men een indruk van deze bijzondere man en kunstenaar.

Artistieke generatiegenoten

Uit het bovengenoemde artikel van Harmen Snel bleek al dat familieleden van Eliazer David zich al in de achttiende eeuw bezig hielden met goochelen. Van Abraham, de jongste broer van Eliazer Bamberg, zien we in Nederland slechts tweemaal een teken van leven. Hij werd niet oud. Vermoedelijk was hij het die, kort voor zijn dood, advertenties in de Rotterdamse kranten plaatste om aan te kondigen dat hij daar een extra representatie zal geven, *'bestaande uit mechaniek, fysiek en tours d'adresse'*.¹⁰ Daar had hij al achttien jaar zijn talenten niet meer vertoond. Onlangs kwam uitgebreide documentatie boven tafel, die aantoonde dat Abraham jarenlang zijn beroep als goochelaar en buik-spreker uitoefende in Duitsland en Polen.

Noten

1 *Misjopge* 2003-1, -2 en -3.

2 *Misjopge* 2020-4.

3 In *bamberg.sturkop.nl* staan t.z.t. de verzamelde genealogische gegevens. Daar worden ook alle bronnen opgenomen.

4 Het internet staat vol overleveringen die niet kloppen.

5 Davids achterkleinzoon Maurits Samuel gaf aan zijn dochter het levensadvies *'Wees Aimabel'* door. Dat zal door iedere generatie zijn doorgegeven.

6 De term *'mechanicus'* betreft het werken met instrumenten t.b.v. het goochelen; *'prestidigitateur'* is ontleend aan het Frans: goochelaar (vingervlugge).

7 Veel is ontleend aan *www.delpher.nl*, maar ook aan andere archieven.

8 De familie Kinsbergen speelde een grote rol in de familie Bamberg. Later werkten Meijer Kinsbergen en zijn zoon Levie later nauw samen met de familie Bamberg. Sommigen trouwden zelfs met kinderen van David Bamberg.

9 Deze en vele andere anekdoten zullen voornemens in boekvorm verschijnen.

10 De term *'tours d'adresse'* komen we veel tegen – net zoals allerlei andere fraaie benamingen. *'Behendigheidsstrucs'* is ook een vertaling. De advertenties van de Bambergen en hun kunstgenoten wemelden van de mooie termen.